

«...ПРОПУСКАТИ ЯКУСЬ РИСУ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ ЧИ НАРОДНОГО ПОБУТУ Я ВВАЖАВ НЕПРОЩЕННИМ...»

**П. Чубинський та І. Нечуй-Левицький — видатні
дослідники українського фольклору
(до 175-річчя з дня народження П. Чубинського)**

Український фольклор, досить різноманітний у жанрово-тематичному складі, становить важливий пласт вияву народної свідомості, адже в синкретичній формі відбивається міфопоетичне осмислення етносу, розкривається певна грань народної культури. Вивчення фольклору та етнографії переконало дослідників, що українці є народом з власною оригінальною та самобутньою культурою. Активізація наукового вивчення культури українців усіх регіонів у другій половині XIX ст. пов'язана з діяльністю Південно-Західного відділу Російського Імператорського Географічного товариства у Києві (1873—1876), члени якого запровадили і поширили цілий ряд наукових програм, метою яких було вивчення традиційної етнокультури українців. Особливе значення мали наукові студії та діяльність членів товариства П. Чубинського і І. Нечуя-Левицького.

Громадським обов'язком серед національної інтелігенції в умовах українського національного відродження стало прагнення пізнавати свій народ та стати на захист його прав і інтересів шляхом зібрання та дослідження неповторних перлин фольклору.

У 1870-х роках Імператорське Російське географічне товариство організувало наукову експедицію на Правобережну Україну з метою збирання статистичних, географічних та етнографічних матеріалів. Експедицію протягом двох років продуктивної праці очолював Павло Чубинський. Було зібрано багато унікальних матеріалів з української етнографії, які згодом опубліковано в семи томах. Записи народних звичаїв, пісень обрядів, вірувань, мовних діалектів своїм змістом і духом були настільки своєрідними, що саме по собі відпало питання окремішності українського народу як етносу. Матеріали експедиції неза-

перечно свідчили, що творцем усього неповторного духовного багатства є окремий слов'янський народ — українці [7, с. 39].

У 1873 році в Києві як підсумок успішної роботи експедиції стало відкриття Південно-Західного відділу Імператорського Російського географічного товариства, секретарем якого було обрано П. Чубинського. «Сей відділ, — писав І. Франко, — став відразу центром кружка визначних українофілів, що на його засіданнях обговорювали різні теми з української філології і етнографії...» [14, с. 73].

Народознавчі проблеми, питання сутності українського національного характеру, досягнення тодішньої етнографії викликали інтерес І. Нечуя-Левицького. У річищі історичних і філологічних зацікавлень письменника з'явилася і його етнографічно-фольклористична розвідка, що протягом 1876 року друкувалася у львівському журналі «Правда» (№№ 1-9, 13-17, 20, 22, 23) і цього ж року вийшла окремим відбитком як «передрук з «Правди»: «Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. Написав Іван Левицький» (Львів, 1876, 80 с.) [1, с. 5].

І. Нечуй-Левицький, продовжуючи наукову традицію М. Костомарова, став одним із перших, хто спробував подати системний огляд української міфології.

Аналізуючи міфологію українського народу, І. Нечуй-Левицький виходив із того, що її основою були небесні явища, які людська фантазія уособлювала у геоморфній і зооморфній формах, пристосовуючи їх до своїх щоденних потреб. Народ творив образи богів відповідно до свого смаку і психологічного характеру, переніс із землі на небо форми свого побуту і соціальної ієрархії. Народознавець звернув увагу на естетичний бік народної міфології українців, дотриму-

вання у ній натуральних форм і уявлень [12, с.90].

Для свого часу, на наш погляд, праця І. Нечуя-Левицького відзначалася повнотою матеріалу, а отже, комплексним підходом до предмета дослідження. Спочатку автор показав «світлих богів» — бога Господаря, богинь Сонце, Зорю, Хмару, Весну, Громова у вигляді воїна, пастуха, хлібороба, ловчого, далі — Купайла і Коляду. Після цього вищого ешелону влади йдуть нижчі духи і півдухи, що ними людська фантазія заселила землю: русалки, мавки, полісуни, польовики, домовики, чорти, відьми й відьмаки, упирі й вовкулаки, Доля й Злидні. І завершується книжка розділом про пантеїзм в українській міфології: метаморфози (перетворення людини в дерево, траву, росу, квітку, птаха, тварину та ін.), створення світу (світове дерево) і створення людини [12, с.35].

Автор оперував тим матеріалом, який на той час був зібраний і піддавався науковому узагальненню. Багато положень книги, як на наш погляд, не витримують нині суворой наукової критики, але її фактичний матеріал, його систематизація, влучні спостереження письменника-вченого, прозорий виклад приваблюють читача, розкривають перед ним широку панораму давньої української народної культури.

У своїй праці «Світогляд українського народу» І. Нечуй-Левицький акцентує увагу на тому, що хоча християнство і ввійшло в повсякденне життя наших пращурів, але традиційна віра у несвідомі, ірраціональні сили лишилися і відбилися на формуванні світосприйняття українців.

Дослідник докладно зупиняється на розгляді язичницьких богів, на описах дій з їхньою участю, ретельно розкриваючи сутність різноманітних обрядів, серед яких не останнє місце посідають таємні, ірраціональні церемонії: «В купальську ніч діються на землі й на небі великі чуда. В лісі цвіте папороть, як огнева іскра; цвіт папороті діються на землі й на небі великі чуда. В лісі цвіте папороть, як огнева іскра; цвіт папороті стережуть чорти, вовкулаки і всяка нечиста сила. В ту ніч відьми ходять доїсти корови. Селяни кладуть на вікна кропиву, а в хлівах осичину, щоб оборонитись од відьом і всякої нечистої сили» [12, с. 52].

Язичницькі вірування характеризуються ірраціонально-таємничою сутністю, яка на підсвідомому рівні залишилася у нашого народу. Говорячи про їх вплив, наголошує І. Нечуй-Левицький, слід звернути увагу на значення деяких символів у слов'янській міфології. «Слово мара — привід, має спільне з назвою Маржани, води у важливому моменті її буття, і означає несуттєве, позірне, образ без сутності, протилежне світові, оживленому світлом, рухомому й діяльному» [12, с. 75].

Навіть птахи, як вказує І. Нечуй-Левицький, у слов'ян мають символічні значення. А переважно міфологічні уявлення стосувалися зозулі, голубів, ластівок і ворон. Зозуля уявлялася провісницею майбутнього

з таємничим змістом. Із символічним пошануванням речей фізичного світу у слов'ян міцно був пов'язаний догмат перевтілення; у піснях слов'янських народів дуже багато історій про це: напевно, наші пращури вірили в те, що душа покійника і навіть жива людина з тілом може обернутися на дерево чи птаха або на якусь іншу істоту. І. Нечуй-Левицький впевнений, що слов'янська міфологія мала анамістично-магічний характер. Давні українці мали свій язичницький Олімп, обожествляли й одухотворяли природу, вірили в її чарівну, ірраціональну силу [12, с.87].

Фольклористична розвідка І. Нечуя-Левицького, присвячена міфології українського народу, стала гідним внеском у наукові дослідження членів Південно-Західного відділу Імператорського Російського географічного товариства, надавши матеріали для вивчення міфологічних уявлень українців, що склалися в дохристиянський період, а згодом трансформувалися з прийняттям християнства. Матеріали, зібрані автором, і нині залишаються важливим джерелом для вивчення світоглядних уявлень українського народу.

І. Нечуй-Левицький відіграв помітну роль в організації Південно-Західним відділом Імператорського Російського географічного товариства експедиційної наукової роботи по вивченню українського фольклору, але одним з ініціаторів та активним керівником ПЗІРГТ був П.П.Чубинський, який 15 лютого 1872 р., подавши Київському генерал-губернаторові О.Дундукову-Корсакову проект статуту Південно-Західного відділу Імператорського Російського географічного товариства та здобувши його прихильне ставлення до цієї ініціативи, посів посаду діловода товариства. У промові на першому засіданні він наголосив, що «утворення відділу покликане пожвавити економічний й інтелектуальний стан суспільства, сприяти виникненню нових наукових осередків в Україні» [13, с. 10].

Працюючи на посаді діловода Відділу, П. Чубинський не залишає наукову діяльність, а готує наукові доповіді та реферати («Село Сокиринцы и сокиринское ссудо-сберегательное товарищество», «Несколько народных исторических преданий», «Инвентарь крестьянского хозяйства», «Обзор данных о населении Киева по переписи 1874 года»), виступає основним організатором проведення перепису у м. Києві 2 березня 1874 р., активно друкується на сторінках «Киевского телеграфа» тощо.

Аналізуючи таку активну і різносторонню роботу П.П. Чубинського, необхідно підкреслити його працездатність та енергійність, безкорисливий інтуїтизм. Згадуючи той час, аналізуючи численні успіхи українського національного руху у 70-х рр. XIX ст., О. Русов відмічав визначальну роль П. Чубинського у втіленні в життя кожного задуму громадянців [8, с.42].

Домогтися дозволу на проведення наукової експедиції по вивченню народного фольклору від царсь-

кого уряду, вищі сановники якого вважали, що українського народу, української мови немає й ніколи не було, а є лише південна окраїна Російської імперії і зіпсоване польськими впливами «малороссийское наречие», було вельми складно, а вже здійснити таку широкомасштабну експедицію — й поготів. «Я старався збирати матеріали ще з 1847 року, — писав Чубинський у передмові до першого тому «Праць», — що численні пам'ятки народної творчості вимирають, народ їх забуває. Якби М. Максимович та інші збирачі матеріалів не записали історичних дум і пісень, то багато з них було б назавжди втрачено. Те ж могло б статися з багатьма обрядами, повір'ями, казками, легендами й навіть звичаями; тому й пропускати якусь рису народної творчості чи народного побуту я вважав непростим» [2, с. 20].

З книг волосних та земських судів, староств та управ він вибрав тисячі справ, випадків та ухвал, які б описували характерні типи взаємовідносин між людьми, виявляли залишки стародавніх звичаїв, повір'їв, звичаєвого права, дохристиянських вірувань, їх залишки й органічне поєднання дохристиянської та християнської культур. Вчений скрізь фіксував рід та характер занять населення, відмінності в обробтку ґрунту, народні прикмети, за якими регламентується сільськогосподарське життя селянина. Особливу увагу етнографа привертала головні події людського життя — народження, одруження, проводи в рекрути, смерть людини, і Чубинський на багатьох яскравих прикладах показав велику естетичну наснаженість і гуманістичну значущість обрядових дійств під час цих подій [13, с.8].

Дослідницькі інтереси Відділу відображає його видавнича діяльність, зокрема 2 томи «Записок Південно-Західного відділу імператорського РГТ», характерною особливістю яких є різноманітність та актуальність матеріалів, суголосність їхнього змісту «головнішим потребам часу». Перший том «Записок» охоплює кілька напрямків українознавства, що засвідчує широчінь дослідницьких інтересів його учасників [4, с.11].

Як зазначає доктор історичних наук, професор

І.А.Коляда, важливим напрямком в українознавчій діяльності Південно-Західного Відділу Імператорського Російського Географічного Товариства була популяризація української народної музики, кобзарського співу, влаштування музичних вечорів. Так, велику увагу діячі Відділу приділяли виявленню в Україні бандуристів, записуванню і дослідженню виконуваних

ними музичних творів. 14 вересня 1873 року громадівці зібралися на екстренне засідання, щоб познайомитися з кобзарем Прилуцького повіту Полтавської губернії Остапом Вересаєм та його творчістю. На зустрічі О.Русов та М.Лисенко зачитали реферати про бандуриста, в яких всебічно проаналізували його життя та творчість. На засіданні також було вирішено видати друком у I томі «Записок» всі думи та пісні, які він виконував. Результатом наукових пошуків члена Відділу П.Іващенко в цьому напрямку стало виявлення ним двох кобзарів у Ніжинському повіті: п'ятдесятирічного Павла Бротиці та двадцятивосьмирічного Прокопа Дуба, про що він повідомив іншим членам на засіданні 7 лютого 1874 року та зачитав з репертуару бандуристів «Пісню про старовину». Діячі Відділу вирішили зібратися в найближчий час, щоб послухати цих кобзарів та зібрати матеріал про життя померлих

Погруддя П.Чубинському в Борисполі

бандуристів, видати деякі їхні пісні [7, с.3].

Істотно розширюють спектр етнографічних, статистичних та фольклористичних студій матеріали, вміщені в другому томі «Записок»: йдеться про реферати з порівняльної фольклористики М. Драгоманова та П. Іващенко про релігійний культ українського народу в його прислів'ях; про результати Київського перепису П. Чубинського та С. Завойка. Том містить збірку народних пісень з Буковини Г. Купчанка, репрезентує регіональну народознавчу та історико-краєзнавчу тематику (зокрема, розвідка Г. Купчанка подає історико-географічні відомості про Буковину).

Науково-етнографічна діяльність членів ПЗВ ІРГТ репрезентувала його справді науковою інституцією в очах керівництва Російського Географічного Товариства. Про це свідчить запрошення, отримане П.Чубинським у лютому 1875 р. від секретаря Товариства

взяти участь у Паризькій міжнародній географічній конференції. Для цього Відділ утворив спеціальну комісію на чолі з М. Драгомановим, до складу якої увійшли П. Чубинський, П. Богданов, Ф. Вовк, О. Клосовський, О. Лисицин, А. Рогович, М. Тумасов. Її завданням було складання списку предметів з фонду музею, які мали бути відправлені на виставку. Факт участі ПЗВ ІРГТ у міжнародній географічній виставці, що була відкрита в Парижі 15 липня 1875 року, підтверджує статус цієї наукової інституції, яка за два роки існування стала солідною дослідницькою установою не лише в Росії, а й у країнах Європи [7, с. 41].

На думку сучасної дослідниці В. Скрипки, плідна й результативна діяльність П. Чубинського та інших членів Відділу, яка увиразнювала українство як самодостатню етнопонаціональну спільноту, із притаманними їй особливостями культури, мови та економічного розвитку, створила інформативно інтелектуальне тло для гуртування українства і набула помітного резонансу [13, с. 12].

Про роль, яку зіграв Південно-Західний Відділ Імператорського Російського Географічного Товариства у формуванні етнопонаціональної самоіндифікації українства, досить влучно у своїх мемуарах зазначила С. Русова: «відділ розбуркав національну свідомість багатьох млявих, пригнічених українців... витворив фанатиків фольклору та етнографії... Наче якась ціла національна течія пробігла по Україні, ...з'явилися перші бруньки національної свідомості», ставши першою легальною установою в галузі українознавства та поглинувши, за оцінкою доктора історичних наук, професора А. Катренка, увесь «інтелектуальний цвіт української нації» Відділ своїми дослідженнями охопив практично всі сфери життя народу: традицій, побуту, звичаїв, обрядів, усної народної творчості, музичної культури тощо. Все це сприяло утвердженню у свідомості українців розуміння того, що, маючи славне минуле, неповторні традиції та звичаї, український народ має право на вільний національно-культурний розвиток [7, с. 43].

Отже, етнографічні студії І. Нечуя-Левицького, роль П. Чубинського в організації етнографічних досліджень Південно-Західного Відділу Імператорського Російського Географічного Товариства стали вагомим внеском у становлення та розвиток етнографії України як науки. Досліджені та систематизовані ними матеріали з українського фольклору і нині полиша-

ються змістовним джерелом для етнографічної науки сучасної України. Етнографічна діяльність І. Нечуя-Левицького та П. Чубинського є прикладом безкорисливого служіння представників національно свідомої української інтелігенції українській справі, ідеї збереження для нащадків пам'яток самобутньої культури українського народу.

Посилання

1. Абрамова І.Г. До питань атрибуції світогляду І.С. Нечуя-Левицького: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01 / Абрамова І.Г.; Запоріж. держ. ун-т. — Запоріжжя, 2002. — 18 с.
2. Белецкий Л. Из воспоминаний о П. П. Чубинском / Л. Белецкий // Украинская жизнь. — 1914. — № 3. — С. 57.
3. Берг Л. С. Всесоюзное Географическое Общество за сто лет / Л. С. Берг. — М.Л.: Издательство АН СССР, 1946. — 263 с.
4. Бріцина О. Фольклорна проза із зібрання П. Чубинського: історичні здобутки і сучасні проблеми дослідження / О. Бріцина // Народна творчість та етнографія. — 2004. — № 3. — С. 29.
5. Зиль А. Народознавец. Павло Чубинський і його доба. / Андрій Зиль // — К.: Видавнича фірма «Казка», 2009 — 400 с.
6. Коляда І. Етнопонаціональне самоусвідомлення української інтелігенції (на прикладі творчості І. Нечуя-Левицького) / І. Коляда // Історія. Філософія. Релігієзнавство. — К., 2009. — №3. — С. 36-43.
7. Коляда І., Милько В. «Перші бруньки національної свідомості» (до 135-річчя від дня заснування Південно-Західного Відділу Імператорського Російського географічного товариства) / І. Коляда, В. Милько // Історія в школах України. — 2009. — №4. — С. 38-44.
8. Коляда І.А. Науково-культурницька та громадська діяльність П.П. Чубинського (за матеріалами спогадів сучасників) / І.А. Коляда // Краєзнавство. Науковий журнал. — №1 (78). — К., 2012. — С. 66-73.
9. Коляда І. Науково-культурницька та громадська діяльність Павла Чубинського / Ігор Коляда // Історія в сучасній школі. Науково-методичний журнал. — К., 2012. — №11-12 (№136) листопад-грудень. — С. 49-52.
10. Коляда І. Науково-культурницька та громадська діяльність Павла Чубинського (Закінчення) / Ігор Коляда // Історія в сучасній школі. Науково-методичний журнал. — К., 2013. — №2 (№138) лютий. — С. 37-40.
11. Мандрика М. І. Нечуй-Левицький і царська охранка / Мандрика М.І // Рідна школа. — 1998. — № 11. — С. 68
12. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / Нечуй-Левицький І. — К.: Обереги, 1922. — 88 с.
13. Скрипник В. Народознавча спадщина Павла Чубинського з погляду сучасної етнології / Ганна Скрипник // Народна творчість та етнографія. — 2009. — № 2. — С. 4—22.
14. Франко І. / Франко І. / Збір. тв.: У 50-т. — К., 1982. — Т. 41. — 370 с.
15. Чередниченко Д. Павло Чубинський / Д. Чередниченко. — К.: Альтернативи, 2005. — 376 с.